

Műhely vagy alkotóház?

Kutatóintézeteink típusai

I. INTÉZETHÁLÓZAT ÉS AKADÉMIA, 1988–2000 • Az Akadémia helykeresése, 1988–90 • Műhely • A konszolidáció • A kutatóintézetek típusai

II. A FÜGGETLEN KUTATÓHÁLÓZAT BELSŐ GONDJAI • Az új, többszatsornás finanszírozási rendszer kihatása • Ki a feladatállító? • Az osztályok, a kuratóriumok és az intézetek • Kontroll, önkontroll: a tudományos tanács • Az igazgató • Intézet és központi adminisztráció • Intézet és társadalom

I.

INTÉZETHÁLÓZAT ÉS AKADÉMIA, 1988–2000

Az intézethálózatot megvédtük. Az elmúlt 12 évben most fenyegetett legkomolyabban az a veszély, hogy az Akadémiától az intézeteket elcsatolják.

AZ AKADÉMIA HELYKERESÉSE, 1988–90

1988-tól, attól az időponttól kezdődően, hogy az akadémiai törvény előkészítése megkezdődött, újra és újra megjelentek olyan nézetek, amelyek szerint az Akadémia ne tartson fent független kutatóintézeti hálózatot. Akkor ezek a nézetek két forrásból származtak. *Az egyik forrás* az Akadémia szerepének ártértékeléséből adódott. Eszerint legyen az Akadémia nyugat-európai tudóstársaság, amolyan tekintélyes, idős hölgyek és urak klubja, és példaként a British Academyt emlegették. Ne kapjanak tiszteletdíjat az akadémikusok, a tudományok doktorai, ne legyenek igazgatási (sem állami, sem szakigazgatási) felhatalmazásai az Akadémiának! „Adja le” az Akadémia a minősítési jogát, és ne felügyeljen állami kutatóhálózatot! – mondták e liberálisnak, államtalanítónak tűnő felfogás hívei.

1988: British Academy?

2000. október 23 – december. Feljegyzések a Vezetői Kollégium és a Kutatói Fórum (október 25.), majd a főosztályvezetői értekezleten tartott bevezetőhöz.

- Kutatóhálózat nélkül?* A „rendszerkritika” volt akkor a *másik forrása* annak az eszmének, hogy a kutatóintézeteket válasszák le az Akadémiáról. Ez a rendszerkritika azt állította, hogy a magyar akadémiai rendszer „Sztálin születésnapi ajándéka”, szovjet másolat. Mindenekelőtt az oktatástól független kutatóintézet létrehozása és működtetése „szovjet találmány”, állították, szemben az angol, nyugat-európai modellel, ahol a kutatás az egyetemen folyik. A rendszerváltás részének tekintették a kutatóintézetek átirányítását az egyetemekhez, illetve az oktatási tárca védnöksége alá. Ezt a felfogást akkor, 1988–90 között azonban néhány hangos ifjú rendszerváltó, majd 1992 után politikai pártok néhány képviselője hangoztatta (periférikusan a kisgazdapártból és periférikusan a Fideszből egy-egy képviselő személyében talált támogatásra). Reális veszélye ezen álláspont érvényesülésének – az én akkori és utólagos történelmi megítélésem szerint – nem volt. A rendszerváltás gyorsulásának idején az Akadémiát először 1989–90-ben a miniszter, majd az 1990 után a miniszterelnök védte, noha Antall József miniszterelnök halálát (1993) követően gyengültek pozícióink. De irreális volt az elképzelés, és inkább csak politikai kritika, azért is, mert semmi konkrét szakigazgatási tervet senki nem tett le az asztalra: ki hogyan felügyelje az intézeteket, amelyeket elszakítanának az Akadémiától, egyáltalán mely intézetek maradjanak netán az Akadémiánál stb. (Akkori miniszterként egyedül a KFKI esetleges értékesítési tárgyalásairól tudok. Ez „jött fel” a kormány szintig. No és az, hogy az intézethálózat maradjon, ahol van.)
- 1998: „nemzeti kutatóközpont”?* 1998 után a kérdés komolyabban és másként vetődött fel. Most az Oktatási Minisztériumon belül kelt egy nagyon határozott irányzat, amelyik a változtatás mellett volt: az intézeteket az Akadémiától függetleníteni akarta, és amerikai mintára ún. „nemzeti kutatóközpontot” létrehívni, amely közvetlenül a minisztériumhoz tartozik. Természetesen „független” kuratóriummal az élén.* Ezzel egyidejűleg meghirdette a minisztérium a „kutatóegyetem” jelszavát, mondván: az oktatást és kutatást nem szabad szétválasztani.** A miniszter az autonómiapárti tudománypolitikai felfogást „19. századi”, „régimódi” alapokon nyugvó nézetnek nevezte (1999). Ezt a támadást 1999–2000-ben elhárítottuk. Ebben az elhárító politizálásban az akadémiai vezetésnek erős szövetségese volt részben Hámosi József mint a Tudomány- és Technológiapolitikai Kollégiumban részt vevő miniszter, majd mint annak elnöke, és Pálkás József oktatási államtitkár, aki a Tudománypolitikai Tanácsadó Testület elnöke, egyben a TTPK titkára is.

* 2000. május 9. „Millennium és Akadémia. (Közgyűlési beszámoló)”.

** 1998. december 7. „Állandóság és reformkészség. (Közgyűlési beszámoló)”. Vö. a Kutatóegyetem jelszaváról c. fejezettel!

MŰHELY

A „fenyegetettség” idején természetesen kerülnek le a napirendről a belső reformok és a belső gondok megtárgyalása. Így került le ismét a napirendről 1999-ben az intézetek belső szervezeti problémája.

Tudtuk, beszéltünk róla már az 1980-as évek végén, az intézethálózatban felnőtt fiatalok, hogy intézethálózati kutatószervezetünket igazítani kell az új körülményekhez. Az 1984 után jelentkező társadalmi-politikai-termelési új kihívásokhoz, a világ átalakulásának új tematikáihoz. Nem lehet a több évtizedes, kitaposott tematikai ösvényeken helyben futni és ezzel, úgymond, állóképességünket erősíteni. A világtendenciák, a chip-forradalom új, átfogó világszemléletet követelnek, a társadalomtudományoknak rendezniük kell módszertani felszerelkezettységüket, meg kell alkotni az új kézikönyveket. Vissza kell térni az 1920–30-as évek nagy társadalomtudományi kézikönyv-vállalkozásaihoz, amelyeket a Magyar Szemle, a különböző társadalomtudományi társulatok elkezdtek, Magyarország-ismereteket, világismereteket írtak összefoglaló kézikönyvben, juttattak el a középosztály könyvespolcaira, történeti, szociografikus, néprajzi, művelődéstörténeti összefoglalókat, diszciplína-módszertanokat készítettek. És emlegettük az 1960-as éveket, amikor – igaz, szovjet ösztönzésre, de – nagy hittel fogtak a társadalomtudományok a sokkötetes sorozatok megalkotásához: a sokkötetes magyar történet, művészettörténet, irodalomtörténet, néprajz megírásához. Integrálni kell a létrejött új embertudományokat: az antropológiát, a szociológiát.

Mondottuk, hogy igazítani kell a kutatószervezetet a chip-korszak közösség-szervezési technikai lehetőségeihez, és hogy az új, akkor már jelentkező piaci mechanizmusokat tudomásul kell venni. Meg kell határozni, hogy kinek mit és mennyit kell teljesítenie a fizetésért, és azt azután számonkérni. Ugyanakkor legalizálni kell az intézeti feladatoktól független pénzkereső munkákat, művésznnyelven szólva a „haknikat”. A piacot mint feladatállítót is legalizálni kell. A piac nemcsak „mellékes” jövedelem biztosítója, hanem kihívásközvetítő is. De ezt az intézetvezetésnek kell koordinálnia.

Az intézetvezetés a munkaadó, nem pedig a kutató a saját munkáltatója. Kell tehát, hogy az intézet igazgatásának legyen eszköze ahhoz, hogy az intézet közös vagy nagy vállalkozásaihoz csoportosítsa a munkatársakat! Nyugati intézetekben nevelkedve a számonkérést természetesnek tartottuk, mind magunktól, mind munkatársainktól. Aggódva láttuk, hogy az új pályázati és piaci rendszerek szétmállasztják az intézeteinket, balkanizálódástól féltettük kutatószervezetünket: ahol a kis, langy provinciális téma és élet pocsolyájában mindenki jól érzi

*Tematikai
váltás,
kutatószervezet*

Kézikönyvek

*Közösség-
szervezési
technikák*

*A piac,
állami fizetés,
teljesítmény*

magát, csak éppen akkor feszélyezi magát, amikor el kell számolnia néha önmagának.

Intézeti műhely-fegyelem Az intézeti műhelyfegyelem – ezt is láttuk Nyugaton – nem a helyi „hatalom” adminisztratív szigorkodása, ahogy egyes, magukat liberálisnak nevező, kedvesen örök rendetlen kollégáink mondták, amelyet kurucos módon örök dicsőség rendre-módra áthágni, hanem a fegyelem teszi „műhellyé”, „intézetté” az intézeteket. Különben az intézet csak alkotóház. Ekkor fogalmaztuk meg először a „műhely” és az „alkotóház” közötti különbséget.

Elhallgatott problémák 1990 után a fentebbi aggályok még erősebbekké lettek. Az intézetek egyben tartása az igazgatók személyi súlyától és a munkatársi összetartozás hagyományainak erősségétől függött. Egyes helyeken születtek műhelymunkák, egyes helyeken az intézet tervei a nagy szakmai kihívásokhoz igazodtak, másutt az intézetek célja a „kutatás” és nem bevalottan a megélhetés biztosítása lett. Az Akadémia vezetése kétszer is készítettett „önbevallást”, áttekintést az intézetekről, de eredményei csak belső elhatározások lettek. 1993-ban a közgyűlés bizottságot küldött ki Vizi E. Szilveszter vezetésével, amely megállapította, hogy az intézetek válságos helyzetben vannak. A természettudományokat a piacgazdaság, az állami nagy megrendelések megszűnte szétzilálta – részleges és természetesen terv nélküli privatizáció ment végbe –, telephelyek ürültek ki, a belső szervezet szétesett. Az állami alapellátás folyamatosan csökkent, egymást követték a létszámleépítések, 1990–95 között 50%-ra esett vissza a kutatói létszám. De a *válság nyílt kimondásától* a vezetés óvakodott. Részben attól való félelmében zárkózott el ettől, hogy az intézethálózatot feloszlatták (ahogy néhány volt szocialista országban, pl. Csehországban tették). Inkább a vegetálást választották (ahogy például Lengyelországban, Oroszországban, Romániában), nehogy az Akadémia végrehajtóhatalom-függő legyen, ahogy Szlovákiában történt.

A KONSZOLIDÁCIÓ

Telephely, alapellátás 1996-ban az akadémiai intézethálózat konszolidációjára szántuk el magunkat. A garantált létszámot rögzítettük, hogy megállítsuk az ad hoc, újra-újra jelentkező létszámcsökkentéseket. Telephely-konszolidációt kezdtünk, a nem fenntartható épületeket kiürítettük, a meglévőket racionálisan akartuk kihasználni, vagy mint a vári telephely esetében, a kiszolgáló szervezeteket kiköltöztettük a város külterületeire, és helyükön kutatóközpontot hívtunk létre.

Már akkor az volt a tervünk, hogy a telephely és az alapellátás rendezése (1997–98) után napirendre tűzzük a kutatásszervezeti kérdé-

seket. Mennyiben gazdája az Akadémia az intézeteknek? Mennyiben érvényesül *feladatállító és beszámoltató* szerepe? Milyen az osztályok és intézetek viszonya? Mire jó az 1994-ben létrehívott, részben önigazgatási rendszer (AKT, AKVT): működtetést felügyel, vagy tudományos teljesítményt kér számon, és minősít? Milyen a plurális finanszírozási rendszer kihatása intézeteinkre? Érvényesül-e a gyakorlatban az „alap-”, a „feladat-” és „projektfinanszírozás” alapelveinek hármassága? Működnek-e a tudományos tanácsok, és valóban a egész diszciplína kihívásait közvetítik-e az intézeti kollektívák felé? Egyáltalán, milyen az egyes intézetek súlya a diszciplínán belül? Tekinthejtük intézeteinket az adott diszciplína „vezérhajójának”? Mennyire vesznek részt a diszciplína országos kutatásszervezési terheinek viselésében, az idegen nyelvű könyvsorozatok, folyóiratok, a szakma központi folyóiratának szerkesztésében, kiadásában? Hiszen az akadémiai intézetnek mégiscsak másnak kell lenniük, mint a gomba módra kinövő lokális egyetemek intézeteinek!

*Az Akadémia:
feladatállító
és beszámoltató*

*Diszciplína-
központok?*

Az Akadémia a magyar kutatók országos autonómiája. Nem egy a sok lokális (egyetemi) autonómia közül. Tudományos céljait a nemzetközi tudományosság céljai szerint és színvonalán köteles működtetni. Ugyanakkor az Akadémia a magyar nyelvű tudományosság koordináló szerve is, és természetes, hogy az általa fenntartott intézeteket is azzal a céllal szeretné üzemeltetni, hogy azok bizonyos koordináló szerepet játsszanak a magyar nyelvű tudományosságban.

A KUTATÓINTÉZETEK TÍPUSAI

Meg kell határozni az intézetek – mint munkahelyek, mint kutatásszervezeti egységek – speciális tudánypolitikai helyét. Az akadémiai intézet helyét a *tárca-kutató-, az egyetemi intézetek* között. Mennyiben más az akadémiai intézet, mint a többi, szintén költségvetési, kutatást végző intézmény? Nem éppen azért hívták létre azokat, hogy speciális kutatóintézeti feladatokat lássanak el? Központi megrendelésre, nagy témák kidolgozására vállalkozzanak, amely témák kidolgozásához összehangolt, egy telephelyen dolgozó kutatói közösségekre, műhelyekre van szükség. Amely feladatokat nem lehet tanszéki vagy egyéb, kisebb kutatócsoporti keretekben elvégezni. Folyóiratok, kézikönyvek szerkesztése szintén műhelyeket kíván ma már. Még a mobiltelefonok, desk top publikációs rendszer korában is szükség van ezekre a kutató-, kutatásszervező intézetekre. A közgyűlés előtt már megkíséreltem a kutatóintézetek tipizálását és a három típusú kutatóintézet pontos feladatmeghatározását. Három típusú intézet van, mondtuk:

*Tárca-kutató-,
akadémiai és
egyetemi intézet*

1. oktató-kutató intézet (egyetem),

2. szolgáltató-kutató (tárca, termelési egységek, magán- vagy civil szervezetek intézetei),

3. főhivatású kutató-, kutatásszervező intézetek.

Azt mondtuk, ez a harmadik típusú a kutató-, kutatásszervező intézet – az akadémiai kutatóintézet. A zavarokat, amelyek az elmúlt húsz évben keletkeztek – egyébként külföldön is, nem csak nálunk –, el kell oszlatni.

*A tárca-kutató-
intézetek*

A tárca-kutatók (illetve a társadalomtudományokban immáron pártokhoz, szövetségekhez, illetve egyéb szervezetekhez rendeződő intézetek) alkalmazott kutatásai, szolgáltatóst végző funkciói kezdetben világosan elváltak az alapkutatást végző akadémiai intézetekétől. De már az 1980-as években, a kezdeti piacgazdaság korában ezek a funkciók keveredtek: az akadémiai hálózat is „rákapott” a piacra. Ez sok pozitívumot is hozott, hiszen az alap- és alkalmazott kutatás ma már nem választható szét. Épp a tudásalapú társadalom, a tudomány iránti napi igény kifejlődése következtében.

*Egyetemi
tanszékek*

Ugyanígy nehéz meghatározni az *egyetemi oktatás* (a kutató-oktató intézet) és a független kutatóintézet viszonyát. Kutatóintézeteink a rendszerváltás folyamatában féltek a rendszerváltás félremagyarázóitól, akik azt mondták, hogy az oktatástól független kutatói státus valamiféle „szovjet találmány”. Ezért kiadták a jelszót: „Részt venni a felsőoktatásban!” Az 1980-as évek végén ez még szabályozottan folyt, most már szabályozatlanul. 1990 után szaporodtak az egyetemek, a politikai nyomástól félt és felkészületlen kultúrpolitika ükre-mükre engedélyezte a költségvetés terhére az egyetemek alapítását, a szakmai követelmények és feltételek figyelembevétele nélkül. Jött a sok diák, és kiderült: kevés az oktató. Részben emelték az óraszámot, visszajött az 1950-es évek egyoldalú tömegképzése. És jöttek – pontosabban hoztak – a kutatóintézetekből vendégoktatók. Most, 2000-ben ott-tartunk, hogy kutatóink túlnyomó része teljes munkaidőben tanít is, mégpedig többnyire vidéki egyetemen.

*Kutatók
egyetemi
„mellék-
állás”-ban*

*Főhivatású
kutatóintézetek*

Meg kell tehát kérdeznünk: létezik-e még egyáltalán „főhivatású kutató” Magyarországon? És léteznek még „főhivatású” kutatóintézetek? – ahogy Marosi Ernő jegyezte meg a Konszolidációs Bizottság egyik 1997-i ülésén: már nem kell attól félni, hogy a társadalomkutató intézetek tönkremennek, mert lepusztulnak azok maguktól is – utalva egy akkor közismert viccre. A nem minden szenvedély nélkül feltett kérdéseket azonban 1998-ban félreraktuk. (Szenvedéllyel, mondtam, mert az adófizetők pénzéből tudományra fordított pénzeszközök egyik gazdája vagyunk, és szenvedéllyel beszélünk erről, mert látjuk, hogy a független kutatói állás a világ minden részén elfogadott intézmény, és az ilyen kutatókból álló intézmény hatékonysága messze felülmúlja az „oktató-

kutató” vagy a „szolgáltató-kutató” intézményekben dolgozó közösségeket.)

De 1998–99-ben félretettük a szenvedélyes kérdéseket, amelyek évtizede fogalmazódtak meg bennünk. Levettük napirendről az akadémiai törvényt, amely törvénymódosítás a Kincstár–Akadémia viszonyát, a piaci viszonyok és költségvetési kutatószervezet viszonyát ugyanúgy újraszabályozni kívánta, mint az Akadémia és intézeteinek viszonyát. Mint említettem, a vezetés attól tartott, hogy az új végrehajtó hatalom egy domináns irányzata gyors parlamenti akcióval elszakítja az intézethálózatot tőlünk. (Mint ahogy – hadd beszéljek név nélkül – voltak is ilyen felfogások az intézethálózaton, az Akadémián belül is. Egyesek a jobb finanszírozás reményében vagy politikai megfontolásból hajlottak volna az intézethálózat szétszakítására. Ők a természettudományi intézetek említett önállósítása és a társadalomtudományi intézetek egyetemekhez rendelése mellett voltak.)

*Akadémiai
törvény,
1998–99*

A Konszolidációs Bizottság ezért 1999-ben levette napirendjéről az intézetek belső szervezeti gondjainak taglalását. Pedig ez a téma a konszolidáció második szakaszának, az 1999–2001. évnek elhatározott témája volt.*

De ma már túlvagyunk az ebben a körben nyugodtan ismertethető konfliktusokon. Most már kezddhetünk intézeteink belső gondjaival őszintén foglalkozni. Nem kell a szőnyeg alá söpörni a gyengeségeinket mutató tényeket. Nem kell attól félni, hogy a napisajtó politikai csemegére lesve intézethálózatunk belügyein rágódik majd.

*2000: túl a
konfliktusokon*

Az alábbiakban előterjesztek egy hét pontból álló szöveget. Az intézethálózat feszítő kérdéseiről diktáltam le, azzal a céllal, hogy itt vitát kezdjünk.

II.

A FÜGGETLEN KUTATÓHÁLÓZAT BELSŐ GONDJAI

Intézeteink belső szervezete az 1960-as években alakult ki, ennek általános kereteit rögzítette az 1994. évi törvény, valamint az alapszabály. A jogi-igazgatási kereteket felül akartuk vizsgálni 1997-ben, az akadémiai törvény módosításának előkészítésével. A módosított törvényhez értelemszerűen új alapszabály és ügyrend tartozott volna. A törvény módosítására azonban nem került sor, az Akadémia vezetése tartott attól, hogy az új politikai helyzetben az intézethálózatot egy parlamenti szavazás leszakíthatja az Akadémiáról. Ezért úgy döntöttünk, hogy elte-

*Az 1994. évi
törvény*

*Félelem
a szavazástól*

* 1999. november 11. „Az intézetkonszolidáció folytatása”.

kintünk a parlamenti bizottságokban már elfogadott törvénymódosítás továbbvitelétől.

Az intézetek belső gondjainak megoldását, megítélésünk szerint, amúgy sem főként a jogszabályok hátráltatják.

AZ ÚJ, TÖBBCSATORNÁS FINANSZÍROZÁSI RENDSZER KIHATÁSA

A projektfinanszírozás erősödése A kutatás többcsatornás finanszírozása az 1990-es években megvalósult. Ennek kihatását a tudományos kutatás tervezhetőségére és az intézetek feladatállítására nem mértük fel. Különös részletességgel foglalkozni kell ezzel a kihatással most, amikor – a 2001-től – a *projektfinanszírozás* a magyar tudománypolitikán belül aránytalanul megnő, és ezzel a kutatóintézetek rákényszerülnek arra, hogy fennmaradásukhoz a szükséges pénzeszközök mind nagyobb százalékát szerezzék meg pályázatok útján.

Finanszírozási arányok Én azt a modellt tartom egészségesnek, ahol az *alap-, a feladat-* és *a projektfinanszírozás* egyharmad-egyharmad arányt ér el az intézeti költségvetésben. A tulajdonos, azaz az Akadémia, bázisban biztosítja az alapellátást (alapfinanszírozás). (Az alapellátásba beletartozandónak tartom, sok nyugati mintától eltérően, az ún. garantált létszámot is.) És mint tulajdonos biztosítja a feladatok teljesítéséhez szükséges második harmadot. Vagyis, mint tulajdonos, feladatállító is. *A harmadik harmadot* a kutatói kíváncsiság finanszírozása képezi, amelyet az állami alapokból, illetve magánalapítványokból és vállalatoktól szerez be az intézet. Ez természetesen azt jelenti, hogy ezen harmadik harmadra (a projektekre) külön kutatói létszámkeretet tart el. Így áll össze – az Akadémia által „garantált” és a projektekből megszerzett „kiegészítő” létszámból – az intézet teljes létszáma.

Ezt a rendszert természetesen csak általánosságban lehet így működtetni. Differenciálni kell diszciplínák szerint is. A társadalomtudományos intézetek nagyobbik hányada a világon mindenütt 90-100%-ban költségvetési finanszírozásból él, míg a természettudományok – vagy egyes társadalomtudományok (például közgazdaság-tudomány) – esetében az alap- és a feladatfinanszírozás még az 50%-ot sem teszi ki. A tulajdonos így kényszeríti ki az intézetet és kutatóit a piacra. Ezeknél tehát a projektekből megszerzett intézet-költségvetési hányad igen magas.

Az alapfinanszírozás visszaesése? 2001-től tehát minden diszciplínában megnő a projektfinanszírozás súlya. (Azokról a vitákról, amelyek közötttem és miniszteriális barátaim között zajlottak e rendszer veszélyeiről, most nem beszélek. Az én aggodalmam kettős: intézeteink alapfinanszírozásának javítása nélkül féltő, hogy intézethálózatunk nem tudja felvenni és hatékonyan használni a

projektpénzeket. A másik félelmem: intézethálózatunk szétesik, lehetetlen lesz a feladatállítás. És ezzel véglegesen elvesz intézeteink műhelyjellege. Intézeteink nem műhelyek, hanem alkotóházak lesznek.)

KI A FELADATÁLLÍTÓ?

A világ minden részén az intézet fenntartója (tulajdonosa) bizonyos feladatok ellátására hív létre intézetet. Ezt a feladatállítást a tulajdonos által megbízott tudományos testület (kuratórium vagy tudományos tanács) végzi. Az akadémiai intézetek esetében az Akadémia a tulajdonos. Mint tulajdonos a feladatok állításával a tudományos osztályokat bízta meg, az intézetek működésének ellenőrzését pedig az AKT-ra ruházta. A valóságban – személyes tapasztalataim szerint – évtizedek óta teljesen bizonytalan mind a feladatállítás, mind pedig a tudományos feladatok elvégzésének számonkérése.

*A tulajdonos
Akadémia*

Ma már az akadémiai törvény- és alapszabály-módosítás sem kínálna lehetőséget arra, hogy pontosan tisztázzuk a feladatállító és azok elvégzését ellenőrző testületek jogait és kötelességeit. A sokcsatornás finanszírozás ugyanis odavezet, hogy intézeteink a projektek megpályázásakor számtalan apró részfeladatot vállalnak magukra. Így valójában a feladatállító személye eltűnik, megfoghatatlanná válik, a kutatói kíváncsiság, illetve az azt megfinanszírozó projektgazdák válnak az intézet „feladatállítói”-vá.

*Finanszírozás
és feladatállítás*

A többszatornás finanszírozási rendszer nyugati modelljében az intézet vezetése a tulajdonossal együtt állapítja meg az intézet néhány „fő feladat”-át. De ezek a feladatok mindig tematizált feladatok. Tehát az intézetek adott évekre meghatározott célja nem „kutatások folytatása”, hanem bizonyos feladatok megoldása. (Nálunk ezek a tematikai célok lassan eltűnnek, vagy annyira tágak, hogy abba lehetőleg minden kutató által kutatott téma „beleférjen”.) A nyugat-európai modellben az intézetek adott tematikán dolgozó kollektívája az intézeti feladattal pályázhat különböző alapoknál, alapítványoknál és vállalatoknál. A megállapított tematikákon kívül csak igazgatói engedéllyel pályázhat a kutató. (Nálunk nincs igazgatói, illetve tanszékvezetői engedélyhez kötve az alkalmazott dolgozó, azaz a kutató pályázása. Vagyis a munkaadói jogokat gyakorlatilag kivettük az igazgató kezéből, és átadtuk a dolgozónak, a munkavállalónak.)

*„Kutatás”,
„feladat-
megoldás”*

2001-től fennáll annak a veszélye, hogy az intézetek maradék belső rendje Magyarországon a projektfinanszírozás martalékává válik. Az intézeteknek döntenüik kell: vagy életben maradnak, és akkor szabadon engedik munkatársaikat pályázni, hogy megszerezzék az alapellátásból hiányzó pénzösszeget, vagy visszaállítják a feladatállítás rendszerét, de

*A munkatársak
megélhetése*

akkor nem tudják biztosítani munkatársaik számára a *létfenntartásához szükséges jövedelmeket*.

A jelen helyzet tarthatatlan, és előreláthatóan még inkább az lesz a következő évtől.

Kutatói magatartáskódex Egyetlen megoldást látok: az Akadémia intézeteinek, de legalábbis a Társadalomkutató Központnak ki kell dolgoznia egy *kutatói magatartáskódexet*, amely a jelenlegi jogszabályok keretén belül kötelező mind az igazgatóra, mind a beosztottakra. Intézeteink *szellemi energiája különben szétfecsérlődik*. (Példa: csak egy ilyen, konszenzus alapján kialakított magatartáskódex teheti alkalmassá a Társadalomkutató Központot arra, hogy a nagy társadalomtudományos feladatokat felvállalhassa. Ilyen feladatok a „Magyarország hétkötetes leírása”, a „társadalomtudományi kézikönyvtár” létrehívása és a nagy interdiszciplináris vállalkozások.)

AZ OSZTÁLYOK, A KURATÓRIUMOK ÉS AZ INTÉZETEK

Osztály: szakmai vagy adminisztratív egység? Az osztályok szakmai súlya az utóbbi években növekedett, mindegyik azáltal, hogy sikeres konferenciákat szerveztek, amelyeknek az anyagai megjelentek. Erősödött az osztályok összetartó ereje azáltal is, hogy az osztályrendezvények (székkfoglalók, emlékbeszédek) anyagait publikálják. És erősödött egyes osztályok súlya azáltal is, hogy a doktor képviselők az osztályok munkájában rendszeresen részt vesznek.

Ugyanakkor gyengült az osztályok pozíciója azáltal, hogy egyes osztályok létszáma túlságosan megnövekedett (éppen a doktor képviselők révén). Továbbra sem képeznek szerves szakmai egységet a több diszciplínát egyesítő osztályok, ami gyengíti is az egymás iránti érdeklődést. (Mindenekelőtt a három társadalomtudományi és a biológiai osztályon.)*

Osztályok és a feladatállítás, beszámoltatás Ilyen helyzetben nehéz elvárni az osztályoktól, hogy az egyes intézetek szakmai feladatállításában részt vegyenek, és még kevésbé, hogy munkájukat értékeljék. Minden eddigi tapasztalat (legyen szó természettudományról, élettudományról vagy társadalomtudományról) arról szól, hogy az osztályok ezt a feladatállítási és szakmai beszámoltatási szerepet nem tudják ellátni.

Az AKT Az „AKT” közgyűlési bizottság, tehát gyakorolhatja az Akadémia tulajdonosi jogait. Jól működő szervezet, de a *tematikus feladatállítás és ellenőrzés* meghaladja teherbírását.

Így tehát az intézetek egyedül a két tudományági (természettudományi és társadalomtudományi) főosztályhoz kötődnek szorosabban, valamint gazdasági, pénzügyi tevékenységük révén a Pénzügyi Főosztályhoz.

* 2000. február 10. „Tudományágak arányának lehetséges reformja az Akadémián”.

Javaslatom az, hogy az Akadémia kötelezően vezesse be a külföldön már szokásos „külső minősítést”. Az Akadémia mint tulajdonos felkér neves hazai és külföldi kutatókból álló szakmai bizottságot, amely – az intézet tudományos tanácsával együttműködve – minősíti az intézet tematikai feladatainak korszerűségét, megalapozottságát, és egyben minősíti a teljesítményt is.

Külső minősítés

KONTROLL, ÖNKONTROLL: A TUDOMÁNYOS TANÁCS

Az intézet mint kutatóműhely irányítása, sőt szakmai munkájának elbírálása szinte teljes mértékben az intézet vezetésére hárul.

*Középtávú
kutatási tervek*

Tudományos tanácsa jelenleg is minden intézetnek van, szerencsés esetben azokban helyet kapnak a társintézetek és a diszciplínán belüli vezető kutatók, működésük azonban nagyon kiegyensúlyozatlan. A magam részéről az új helyzetben szerepük növelését javaslom. Az intézetvezetésnek ugyanis – de maguknak a kutatóknak is – szükségük van az állandó kontrollra, illetve önkontrollra. A tudományos tanács foglaljon állást az intézet középtávú kutatási tervéről, a kidolgozandó témákról, és tegyen javaslatot az Akadémiának az értékelő kollégium összeállítására!

AZ IGAZGATÓ

Az igazgató egy személyben felelős az intézet tudományos munkájáért és gazdasági működéséért, a szociális és emberi normák betartásáért. E felelősség viseléséhez azonban az igazgatók jelenleg nincsenek a megfelelő eszköztárral ellátva.

*Az eszköztár
hiánya*

Magyarországon kívül nincs olyan intézet, ahol a munkatársaknak szavazási joga volna a jövőendő igazgató személyéről. A nyugati világban Search Committee-kat hívnak létre, amelyek javaslatot tesznek az igazgató személyére a tulajdonosnak. A Search Committee tárgyal természetesen az intézet néhány vezető munkatársával (általában a tudományos tanácsok tagjaival), de álláspontját önállóan alakítja ki. A munkatársaknak nincs beleszólásuk az öfelleltük ellenőrző és minősítői jogokat gyakorló igazgató személyének kiválasztásába. A magyarországi helyzet az 1990-es évek elejének terméke, de ma már teljesen indokolatlanul él a gyakorlatban.

*Kinevezés
és a tulajdonosi
jogok*

Az igazgatónak rendkívül kevés gazdasági eszköze van a minősítés érvényesítésére. A közalkalmazotti bérskála, valamint a jutalmazási alap rendkívül csekély volta lehetetlenné teszi a kiemelkedően teljesítő jutalmazását. Szükséges volna az igazgatók rendelkezésére bocsátani egy meghatározott évi intervenció alapot, amelyből egyéni igazgatói elképzeléseiket – természetesen a tudományos tanáccsal egyetértésben – finanszírozhatják.

*A közalkalmazotti státusz
ellentmondásai*

*Kutatás-
menedzser* Az igazgatói fizetés rendkívül alacsony. Az új pályázati rendszerek új típusú igazgatást kívánnak. Az igazgatónak nemzetközi kutatásszervezési és „vállalkozást felhajtó” szerepe növekszik. Emellett a rengeteg pályázat többszörösére emeli az igazgató által közvetlenül felügyelt adminisztrációs tevékenységet. A mai kutatóintézeti igazgató gyakorlatilag *főállású kutatómenedzser*. Olyan személy, aki nem csak tudományos kutatásait kénytelen háttérbe szorítani, de nem tud sem érdembeli szakmai (tehát önmagának gyönyörűséget adó), sem presztízs-növelő, sem „pénzkereső” akciókra vállalkozni. Fizetését a közalkalmazotti bérskála határozza meg, pótléka nevetségesen alacsony. Ezért is azután úgy kell rábeszélni nagy tudású kutatókat, hogy igazgatói megbízást vállaljanak. (Pedig az MTA-nak, a kutatóhálózat működtetőjének, éppen az lenne az érdeke, hogy az igazgatói karba a legrangosabb kutatók emelkedjenek.)

INTÉZET ÉS KÖZPONTI ADMINISZTRÁCIÓ

*Tudományági
főosztályok* Az Akadémia két tudományági főosztálya, valamint a Pénzügyi Főosztály közmegelegedésre tölti be feladatát. Megvitatandó azonban, hogy az intézet és a „piac” (jelen esetben könyvkiadás, továbbképzések stb.) kapcsolatát mennyire kellene az ágazati főosztályoknak és mennyire maguknak az intézeteknek erősíteni.

Nagy ellentét várható abban az esetben, ha a *köztisztviselői béremelés* 2001. januártól bekövetkezik. Az Akadémia köztisztviselői karának a fizetése a közalkalmazotti kutatószféra fizetése fölé emelkedik akár 100%-kal is. A kutatóknál ez még csak megmagyarázható, hiszen a köztisztviselő korlátlan munkaidőben köteles dolgozni, és elvben tanításon kívül mellékkeresetre sem számíthat. Míg a közalkalmazotti beosztásban lévő kutató részesül intézménye révén (vagy jobbára attól függetlenül) a vállalkozások bevételeiből. Tehát jelentős mellékkeresete lehet.

Bérfeszültségek Az ellentét az intézet vezető menedzserei (igazgató, igazgatóhelyettes, gazdasági vezető, titkársági adminisztráció) és a központ köztisztviselői kara között támad majd. Lehetőség van ugyan újabban „kihelyezett köztisztviselő” foglalkoztatására, vagyis akár az intézetek igazgatási adminisztrációjában helyet kaphatnának köztisztviselői besorolású dolgozók. Erre azonban feltehetően nem fog sor kerülni. Részben az igazgatókat határozott időre bízuk meg, és egy esetleges köztisztviselői besorolás a megbízás lejárta után nem vehető el tőlük. Másrészt feszültséget kelthet, ha ugyanazon a munkahelyen hasonló munkát végzők fizetése között a különbség akár 100%-os is. Megoldási javaslat lehet: *emelni az igazgatói pótlékot* a többszörösére és emelni az igazgatásban közvetlenül dolgozók pótlékát (beleértve a gazdasági vezetőt, az igazgatósági titkárnőket is).

*Az igazgatói
jövedelem
emelése*

Vagyis: az igazgatásban dolgozók „jövedelmét” a gyakorlatban fel kell emelni a hasonló besorolású köztisztviselőkének a szintjére.

INTÉZET ÉS TÁRSADALOM

Külön tárgyalást kíván az intézetek *pr-munkájának* fejlesztése-
javítása. Kötelezővé kell tenni, hogy az intézetek tevékenységüket rész-
letesen ismertető *füzet*et tegyenek közzé, „tudományos névjegyet” adja-
nak ki. Néhány nagy természettudományos kutatóintézet ezt már meg-
valósította. (Az intézethálózatról kiadott tájékoztató könyv ezt a célt
nem elégíti ki.) Kérdés azonban, hogy az intézetek fel vannak-e készülve
ilyen füzetek összeállítására, vagy pedig ezt a munkát az Akadémia
1996-ban létrehívott pr-irodája, netán az ágazati főosztályok szervezzék
meg.*

*Ismertető
füzetek*

A társadalomkutató intézeteknél felül kell vizsgálni az intézetek
szerepét a *diszciplína folyóiratainak és társulatainak* működtetésében. Az
1949 utáni években – lehet, hogy rossz politikai okból – szakmailag jó
hatása volt annak, hogy a társadalomkutató intézeteket szinte kötelezték
a diszciplína tudományos társaságai feletti védnökségre. És az is helyes
volt, hogy az intézetekhez csoportosították a szakma központi folyó-
iratainak szerkesztését. Ezt a kérdéskört esetről esetre kell megvizsgálni.
(A természettudományok esetében ez nem okoz gondot. Részben a
MTESZ, részben a MOTESZ keretében működnek a tudományos tár-
sulatok, így tehát a kutatóintézeteknek ilyen szervező szerepére nincs
szükség.)

*Folyóiratok,
társaságok*

*

A fentebbi diktált írásos anyag és a hozzáfűzött történeti bevezető,
vita céljával készült. Tisztában vagyok azzal, hogy évek kellenek, amíg az
új társadalmi-politikai körülmények és a piaci viszonyok közepette
megtaláljuk intézeteink új szabályozási rendjét. És tisztában vagyok
azzal is, hogy okos, határozott egyéniségek és elszánások nélkül a viták-
nak nem lesz eredménye. Mint ahogy azt sem feledhetjük: a kutatás-
szervezeti reform egyetlen értelme, hogy kedvező körülményeket te-
remtsünk a kutatói tevékenységnek, a hatékonyságnak.

Viták kezdése

Kézirat. Részben kéziratos, részben diktált szöveg

* 1996. május 23. „A Társadalmi Kapcsolatok Igazgatóságának létrehívása”.